

wu czasu od ich pierwszych publikacji pozostają nadal aktualne i stanowią podstawę i inspirację do dalszych badań prowadzonych przez kolejne pokolenia badaczy.

Jedynym, drobnym mankamentem omawianej publikacji jest chyba brak pełnej biografii Autora oraz całościowego zestawienia Jego bibliografii. Sądzę, że niniejszy tom byłby znakomitym miejscem dla takiej prezentacji. Krótka, niekompletna notatka biograficzna zamieszczona na tylnej stronie okładki jest zbyt lakoniczna i nie stanowi wystarczającego uzupełnienia przedstawionych tu studiów. Szkoda, że takiego tekstu zabrakło.

Podsumowując powyższe uwagi należy podkreślić, że w najnowszej książce Stanisława Suchodolskiego otrzymaliśmy znakomity rodzaj podręcznika numizmatyki wczesnośredniowiecznej, przedstawiającego problemy zarówno źródłoznawcze jak i metodologiczne, przeznaczonego nie tylko dla studentów, numizmatyków, historyków i archeologów, ale także dla licznej rzeszy zwykłych kolekcjonerów monet i miłośników historii.

Barbara Butent-Stefaniak

Nummi Docent! Münzen – Schätze – Funde. Festschrift für Peter Ilisch zum 65. Geburtstag am 28. April 2012, red. Gerd Dethlefs, Arent Pol, Stefan Wittenbrink, Osnabrück 2012, wyd. Numismatischer Verlag der Münzhandlung Fritz Rudolf Künker, 512 ss.

Z okazji 65. urodzin wybitnego numizmatyka, dra Petera Ilischa, wydana została ogromna i bogata w treść zbiorowa publikacja. Powstała na zlecenie Verein der Münzfreunde für Westfalen & Nachbargebiete e.V. Dr Peter Ilisch jest czo-

łowym znawcą niemieckiego mennictwa wczesnośredniowiecznego. Przez wiele lat był pracownikiem Gabinetu Numizmatycznego Krajowego Muzeum Sztuki i Historii Kultury (Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte) w Münster, gdzie prowadził badania poświęcone monetom wczesnośredniowiecznym w północnych Niemczech, zwłaszcza dawnej diecezji Münster, jednak w jego imponującym dorobku naukowym nie brak publikacji poświęconych monetom innych czasów i prowincji. Od 1969 r. wydał 438 publikacji, których lista, z wyłuszczonej najważniejszymi pozycjami, również została zawarta w książce. Dr Peter Ilisch jest w naszym kraju znany jest przede wszystkim z artykułów na temat mennictwa słowiańskiego oraz wczesnego państwa polskiego. Od wielu lat współpracuje z redakcją „Wiadomości Numizmatycznych” a od 2012 r. jest również członkiem rady naukowej czasopisma. Przykładem może być artykuł: *Polnische Otto-Adelheid-Pfennige* (WN XXXIV, 1990, z. 3–4).

Obszerną, liczącą 512 stron publikację, wydaną na eleganckim papierze i w twardej oprawie, współtworzyło 40 autorów z prawie wszystkich krajów Europy. Nie zabrakło autorów z Polski, których reprezentują: dr Mateusz Bogucki, prof. Borys Paszkiewicz oraz prof. Stanisław Suchodolski. Dziesięć artykułów napisano w języku angielskim, pozostałe są po niemiecku. Na wstępie znajdują się życzenia i gratulacje dla Petera Ilischa, autorstwa dyrektora Muzeum Sztuki i Historii Kultury w Münster – dra Hermanna Arnholda. Następnie sylwetkę i dorobek naukowy solenizanta prezentują redaktorzy książki: dr Gerard Dethlefs, dr Arent Pol i Stefan Wittenbrink. Znalazło się również zestawienie krótkich sylwetek wszystkich autorów mających swój udział w publikacji.

Punktem wyjścia większości z nich jest nawiązanie do dorobku naukowego dra Petera Ilischa, jednak związek ten w niektórych pracach jest bardzo luźny, a niekiedy go brak. Zakres tematyczny prac jest bardzo różnorodny. Autorzy najczęściej prezentują nowe odkrycia monet, w tym nieznanie wcześniej typy. Co ciekawe, nowe odkrycia pochodzą nie tylko ze znalezisk i badań archeologicznych, ale również z prywatnych kolekcji. Do tego dochodzą zmiany chronologii i atrybucji znanych wcześniej monet, interpretacje wizerunków stempli i studia nad ich twórcami. Kilka prac prezentuje katalogi znalezisk oraz inwentarze zbiorów muzealnych. Nie zabrakło tematów z pogranicza numizmatyki, a nawet takich, które całkiem wykraczają poza ramy tej dziedziny. Zasięg chronologiczny prac, który wyznacza ich kolejność w tomie, jest bardzo szeroki: od starożytności po XIX w. Artykuły zawarte w publikacji nie zostały podzielone na bloki tematyczne, a tylko ogólnie na trzy grupy: monety – skarby – znaleziska (*Münzen – Schätze – Funde*), których jednak w treści nie wyróżniono. W ujęciu geograficznym, najwięcej prac jest poświęconych ziemiom niemieckim – głównie Północnej Nadrenii i Westfalii, a więc regionów, które cieszyły się największym zainteresowaniem Petera Ilischa. Pozostałe artykuły związane są m.in. ze Skandynawią, Niderlandami, Anglią, Francją, Rosją, Estonią, Polską i Finlandią.

Przechodząc do omówienia tekstów chcielibyśmy w pierwszej kolejności przyrzeć się dokładniej artykułom przygotowanym przez polskich autorów. Wszystkie są związane tematycznie ze średniowieczem i dotyczą monet znalezionych na ziemiach polskich. Mateusz Bogucki, pierwszy z Polaków, w artykule: *Some Polish imitations of Otto-Adelheid-*

-Pfennige podejmuje się próby interpretacji naśladownictw denarów zachodnioeuropejskich, które produkowano na ziemiach polskich. Jego praca jest kontynuacją dyskusji o słowiańskich naśladownictwach, która toczy się już od wielu lat. Jednym z prekursorów tej dziedziny był Peter Ilisch, którego artykuły wzbudziły ogromne zainteresowanie i uznanie. Słowiańskie naśladownictwa przez wiele lat nie cieszyły się dużym zainteresowaniem numizmatyków, jednak ostatnie lata zaowocowały licznymi publikacjami. Badania tych monet są niezwykle trudne ze względu na różnorodność typów i wariantów, a także brak danych źródłowych o pochodzeniu z konkretnych mennic. W swojej pracy Mateusz Bogucki dokonuje analizy kilku typów naśladownictw denarów saskich Ottona i Adelaidy, w oparciu o dotychczasowe ustalenia i z uwzględnieniem najnowszych odkryć. Na potrzeby artykułu wybrał te pochodzące z Wielkopolski, Mazowsza i Pomorza. Najwięcej miejsca przeznaczył na znaleziska z Wielkopolski. Naśladownictwa były produkowane w wielu mennicach i w ogromnej ilości. Autor, na podstawie datowania i miejsca odkrycia skarbów oraz analizy połączeń stempli, podejmuje próbę określenia chronologii i atrybucji poszczególnych typów. Prezentowane są w pracy nie tylko same naśladownictwa denarów Ottona i Adelajdy, ale również hybrydy łączące cechy innych denarów pochodzenia niemieckiego i czeskiego. Szczególnie ciekawe wnioski autor wyciąga z analizy monet pochodzących z Mazowsza, które przypisuje Masławowi jako samodzielnemu władcy Mazowsza. We wnioskach autor zwraca uwagę na to, że emisje naśladownictw występują równocześnie z oficjalnymi monetami książęcymi. Zastanawia się, czy władca miał wpływ na dość słabo zorganizowaną

emisję naśladownictw, czy też powstały one poza strukturami władzy. Dochodzi do wniosku, że podczas panowania pierwszych Piastów nie istniało jeszcze regale mennicze.

Drugi z polskich autorów, Borys Paszkiewicz, podjął podobny temat: *The Pomeranian imitative coinage and the recent discoveries from Gdańsk*. Skupia się wyłącznie na mennictwie pomorskim, które w numizmatycznej nomenklaturze występuje jako „naśladownictwa łupawskie”. Zjawisko to datowane jest na drugą połowę XI w. Na początku autor opisuje pokrótce wszystkie znane skarby w których pojawiły się te monety, Następnie rozpoczyna polemikę z autorami dotychczasowej teorii na temat obszaru występowania i datowania naśladownictw łupawskich: Hermanem Dannenbergiem, Ryszardem Kiersnowskim, Peterem Ilischem oraz Jerzym Pinińskim. Dalsza część artykułu poświęcona jest analizie niewielkiego depozytu monet odkrytego podczas badań archeologicznych w Gdańsku w 2009 r. Znaleziono tam 21 monet oraz przedmiotów podobnych o monet, z czego osiem odnaleziono w jednym miejscu uznano za niewielki skarb, podczas gdy kolejnych 13 było rozproszonych w innych warstwach na stanowisku. Monety, choć nieliczne, są niezwykle interesujące. Zainteresowanie wzbudza już sam sposób ich wykonania oraz metal użyty do ich produkcji (od dobrego srebra do żółtego stopu z niską zawartością kruszcu). Szczególnie interesujący jest skarb, odnaleziony w warstwie datowanej na drugą lub trzecią dekadę XII w. Żadna z monet ze skarbu nie ma znanych odpowiedników w literaturze, choć wizerunki naśladują wzorce anglosaskie, duńskie oraz niemieckie. Dlatego autor wydziela na tej podstawie nową grupę naśladownictw, młodszą od łupawskich.

Jako nazwę proponuje: „naśladownictwa gdańskie”. Wszystkie monety zostały dokładnie przeanalizowane. W podsumowaniu profesor przedstawia swoje hipotezy na temat całego zjawiska naśladownictw pomorskich, ich chronologii, miejsc produkcji oraz czy monety można powiązać ze znanymi postaciami historycznymi.

Ostatni z polskich autorów, Stanisław Suchodolski, swój obszerny artykuł: *Ein Brakteat vom Ende des 12. Jahrhunderts mit Darstellung einer Frau mit Krone – eine Prägung des Klosters Nienburg?*, przeznaczył na analizę dwunastowiecznego brakteatu, odkrytego w 1982 r. na terenie dawnego klasztoru cystersów w Łeknie. Autor rozpoczyna od dokładnej analizy wizerunku przedstawiającego zasiadającą na tronie, ukoronowaną postać kobiecą z berłem w prawej ręce. Obok niej, po obu stronach, są jeszcze dwie postacie. Zwraca uwagę na dokładność i kunszt wykonania monety. Następnie przechodzi do opisu znalezisk podobnych monet z terenów Polski, Niemiec i Norwegii. Okazuje się że przy każdym stanowisku monety te zostały przypisane do różnych niemieckich mennic. Również przedstawiony na monecie wizerunek ma kilka różnych interpretacji, które autor weryfikuje w dalszej części artykułu, zwracając uwagę na każdy szczegół. Wszystkie zebrane w kwerendzie monety zostały podzielone na trzy grupy. Brakteat z Łekna zaliczony został do pierwszej, w której monety wykonano najstaranniej, a jego chronologia określona została na podstawie danych archeologicznych na schyłek XII w. Do pozostałych dwóch grup zaliczone zostały monety wykonane mniej starannie lub mogące być naśladownictwami. Podczas próby określenia atrybucji brakteata profesor przedstawia najważniejsze czynniki w tym czasie mennice oraz porównuje styl, ikonografię

i metrologię wybijanych tam monet z brakteatem z Łekna. Wyniki badań wykazują, że monety wybijano na terenie Saksonii-Anhaltu. Ostatecznie autor opowiada się za przypisaniem monety opactwu benedyktynów w Nienburgu, choć przedstawia też potencjalne alternatywy dla tej atrybucji. Głównym powodem tej atrybucji jest przychylenie się do tezy, że wizerunek na stemplu przedstawia Najświętszą Maryję Pannę, która była właśnie patronką klasztoru. Na podstawie wcześniejszych ustaleń dotyczących datowania, emitentem monety miałby być opat Zygfryd (1170–1195). Autor zastanawia się również, w jaki sposób moneta dotarła do klasztoru w Łeknie. Średniowieczne brakteaty są znane z licznych i różnorodnych typów, często anonimowych, przez co określenie dokładnej chronologii i atrybucji jest bardzo trudne. Artykuł jest odważną próbą zmierzenia się z problemem. Pokazuje, że mimo braku źródeł oraz bezpośrednich wskazówek warto próbować odgadnąć pochodzenie monet na podstawie wszystkich możliwych przesłanek. Pod tym względem jest wzorem dla innych badaczy.

Ze względu na ilość i zróżnicowanie prac zawartych w publikacji, szersze omówienie wszystkich artykułów jest niemożliwe. Postaramy się przynajmniej w kilku zdaniach omówić problematykę każdej pracy w porządku chronologicznym, na koniec pozostawiając tematy szersze i nietypowe.

Numizmatyce starożytnej poświęcone są dwa pierwsze artykuły. Oba skupiają się na analizie wizerunków na monetach. Pierwszy z nich: *Aphrodite in Korinth — Münzbilder und Mutmaßungen*, autorstwa Lindy-Marie Günther, poświęcony jest analizie wizerunków Afrodyty na drachmach korynckich z V i IV w. p.n.e. Z kolei w pracy: »*Demos der Volcae Arecomici*«?

Auf der Suche nach Prototypen, Bedeutung und Funktion eines keltischen Münzbildes, Katharina Martin opisuje brązowe monety wybijane przez celtyckie plemię Wolków Arekomików na terenie południowej Galii w 2. połowie I w. p.n.e. Autorka stara się wskazać ich greckie i rzymskie pierwowzory.

Największym zainteresowaniem wśród autorów cieszyła się epoka średniowieczna w całej rozciągłości, zgodnie z głównym przedmiotem zainteresowań solenizanta. Wczesnośredniowiecznemu mennictwu Merowingów i Franków oraz Niemiec z czasów ottońskich i salickich poświęcone są następujące prace:

Merovingian deniers in the Netherlands and in England — Wybrand Op den Velde i Michael Metcalf przedstawiają znaleziska denarów Merowingów z 1. połowy VIII w. na terenie Anglii i Niderlandów oraz anglosaskich *sceattas* na terenie Francji. Znaleziska zostały oznaczone na mapach, które obrazują zasięg występowania obu gatunków monet. Autorzy postulują przeprowadzenie bardziej szczegółowych prac. Do ukazania zasięgu znalezisk korzystano z pomocy nowoczesnych technologii, zwłaszcza otwartych, cyfrowych baz danych znalezisk.

Następnie w artykule: *Privy Marks on the Christiana Religio coinage of Louis the Pious* Simon Coupland opisuje i próbuje interpretować znaki sekretne widoczne na niektórych odmianach denarów *Christina religio*, wybijanych przez króla Franków i cesarza rzymskiego Ludwika I Pobożnego (814–840).

Karolingisches Nachleben in Hochburgund. Saint-Maurice-d'Agaune als Münzstätte der immobilisierten Christiana-Religio-Denare Ludwigs des Frommen mit gekreuzten Tempelstufen. Klaus Petry opisuje tu późniejsze naśladownictwa de-

narów Ludwika Pobożnego, wyróżnione na podstawie charakterystycznych „skrzyżowanych stopni” świątyni, oraz prawdopodobne miejsce ich powstania: Saint-Maurice-d’Agaune na pograniczu Francji i Szwajcarii.

Temat kolejnego artykułu zapowiada się sensacyjnie — *Eine Goldmünze aus ottonisch-salischer Zeit? Über einen frühmittelalterlichen germanischen Solidus auf deutschem Boden*. Arent Pol opisuje złotą monetę odkrytą w 2009 r. w miejscowości Gustebin na Pomorzu (Lkr. Ostvorpommern) w słowiańskiej osadzie z XI w. Odnaleziona moneta nie pełniła jednak funkcji pieniądza, a najprawdopodobniej ozdoby, ponieważ miała obrobiony brzeg i przewiercony otwór przy krawędzi. Analiza wykazała, że jest to wykonane w VI w. n.e. germańskie naśladownictwo bizantyjskiego solida cesarza Anastazjusza I (491–518), Justyna I (518–527) lub Justyniana I (527–565).

Henrik Mäkeler w teoretycznym artykule *Querbezüge zwischen Mittelalternumismatik und Geldtheorie. Zur Deutung wikingerzeitlicher Depotfunde* podejmuje szeroko pojętą problematykę ukrywania skarbów na przykładzie tych z okresu wikingińskiego.

Ważną pozycją jest *Die Hälblinge der Otto-Adheleid-Pfennige. Fundanalyse und Stempelvergleich* Klausa Giesena. W tej pracy zawarto szczegółową analizę znalezisk oraz połączeń stempli półdenarów Ottona i Adelajdy. Przedmiotem analizy jest 136 monet, znalezionych na terenie Polski, Niemiec i Skandynawii. Część z nich pochodzi z prywatnych kolekcji. Półdenary, zwane również obolami, znajduwane są bardzo rzadko i dotąd nie poświęcano im wiele uwagi w literaturze przedmiotu.

Three unpublished Salian coins from Lotharingia in Russian private collections

(Oleg Trostyanskiy i Raf Van Laere). Artykuł jest poświęcony trzem nieznanym dotąd typom denarów z okresu salickiego z Lotaryngii, znalezionym w Rosji. Autorzy poszukują ich atrybucji i chronologii, zwracając jednocześnie uwagę na to, że publikacje dotyczące znalezisk niemieckich denarów z terenów Polski, Rosji oraz państw nadbałtyckich są trudno dostępne i przez to mało znane w Europie Zachodniej. Ponadto poruszają też problem znalezisk monetarnych w Rosji, które często są rozprasane i sprzedawane prywatnym kolekcjonerom, co powoduje ogromne trudności w badaniach nad skarbami. Autorzy wskazują, że prywatne kolekcje są niezwykle bogatym źródłem wiedzy i znajdują się w nich nie tylko nieznanie wcześniej typy monet, ale także nowe okazy już znanych, które są pomocne przy rekonstrukcji ikonografii i legend. Trzy opisywane typy monet przypisano kolejno: biskupowi Cambrai Libertusowi (1051–1076), cesarzowi Henrykowi III (1046–1056) w opactwie Celles oraz arcybiskupowi Trewiru — Popponowi (1016–1047) lub Eberhardowi (1047–1066) — w mennicy Eft. Tej nowo odkrytej mennicy przypisują też znany od dawna denar Dannenberg 294.

The coinage of Tiel c. 980–1100 — Kenneth Jonsson opisuje typy denarów przypisywane do mennicy w Tiel lub powiązane z nią, na podstawie znalezisk tych monet w Szwecji.

Tieler Denare als Spiegel des Gangs nach Canossa 1077 Arie van Herwijnen i Petera van Dijka to bardzo interesujący artykuł, którego głównym przedmiotem jest nieznan wcześniej typ denara, przypisywany Henrykowi IV (1056–1105) i mennicy w Tiel. Na czole cesarza z monety widnieje mała twarz. Autorzy interpretują ją jako głowę papieża Grzegorza VII, który na czole cesarza złożył „pocałunek

przebaczenia” podczas pokuty w Canossie w 1077 r. Wprowadzają również określenie „typ Canossa” dla tej monety.

Dalsze prace związane są z dojrzałym średniowieczem. Sebastian Steinbach w artykule *LVTEGER, FVRITIGhER und ERTH V ELHAR – Stempelschneider(namen) auf Münzen der Stauferzeit* podejmuje temat imion osobowych, występujących na średniowiecznych monetach. Imiona mincerzy lub wykonawców stempli pojawiają się na monetach niezwykle rzadko i zazwyczaj opatrzone są dodatkowo inskrypcją ME FECIT („zrobił mnie”). Szerzej analizowane są trzy, przytoczone w tytule, najbardziej znane imiona przypisywane twórcom, które znalazły się na pięknych brakteatach z XII w. Autor zastanawia się nad tożsamością nazwanych osób i etymologią imion.

Das zeitpolitische Umfeld des Münzschatzfundes von Halver. Graf Friedrich der Streibare von Arnsberg und seine Konflikte mit dem Kölner Erzbischof und dem Kaiser in den Jahren 1092–1124. Paul Leidinger zajmuje się skarbem denarów pochodzącym z Halver z XI–XII w. Skarb, opracowany przez Petera Ilischa, zawierał 236 denarów z Kolonii, Dortmundu, Soest i Münster a także hrabstwa Werl-Arnsberg. Te ostatnie są szczególnie interesujące, gdyż po raz pierwszy odkryto je w większej liczbie egzemplarzy (67) oraz w kontekście monet z sąsiednich mennic. Oprócz samego skarbu (jego średniowieczną wartość wycenia na 14 wieprzy), autora interesuje również sytuacja polityczna w czasie jego ukrycia. Datowanie skarbu przypada na konflikt, który wybuchł między arcybiskupem Fryderykiem z Kolonii a spadkobiercami hrabiego Konrada von Werl-Arnsberg po jego nagłej śmierci w 1092 r.

Zwei unedierte Brakteaten des Bischofs Johann I. von Merseburg (reg. 1151–1170)

(Hans Ulrich Matthai i Detlev Büttner) — w krótkim artykule prezentowane są znane brakteaty biskupa merseburskiego Jana I oraz dwa nowe, prawdopodobnie nieznanne wcześniej typy, pochodzące z prywatnych kolekcji.

Następujące artykuły obejmują okres późnego średniowiecza i renesansu. W pierwszym z nich — *'s-Hertogenbosch 1998: ein riesiger niederländischer Münzfund (vergr. um 1305/1306) mit einigen deutschen Neuigkeiten*, Jan Pelsdonk analizuje skarb znaleziony podczas badań archeologicznych w pobliżu rynku w 's-Hertogenbosch. Liczący 2119 monet depozyt został kompleksowo opracowany. Chronologia monet rozciąga się od 1100 do 1304 r. Skarb ukryto najprawdopodobniej pomiędzy 1305 a 1306 r. Monety pochodziły z mennic w Holandii, Belgii, Francji i Niemczech. Znaleźisko pozwoliło na weryfikację czasu produkcji niektórych monet. Autorowi udało się odnaleźć nawet hipotetycznych właścicieli skarbu — na podstawie tekstów źródłowych określił, że właścicielami gruntu, na którym znaleziono skarb, był rodzina Conde. Monety należeć mogły do kupca lub złotnika, który ukryłby swój kapitał ze względu na zamieszki, które wybuchły na przełomie 1305/1306 r. Na uwagę zasługuje dokładna analiza zawartości skarbu, w tym rozrysowana stratygrafia monet w naczyniu. Niestety, jest ona mało czytelna ze względu na rozmiary ilustracji.

Zur Datierung der Gegenstempelung von Prager Groschen in Süddeutschland (Hubert Emmerig). Tekst poświęcony jest zjawisku kontramarkowania monet groszowych na południu Rzeszy Niemieckiej. Zawiera również inwentarz znalezisk i źródeł pisanych.

Spätmittelalterliche Münzen und Siegel von der Burg Großer Everstein bei Holz-

minden. Tutaj Hans-Georg Stephan opisuje monety i pieczęcie znalezione w trakcie badań archeologicznych na zamku Everstein w pobliżu miejscowości Holzminden w Dolnej Saksonii.

Crossing borders. Mintmaster Johan von Tiel. W tym miejscu Jos Benders przedstawia sylwetkę mincerza Johana z Tiel z XV w. Jest to interesująca postać, często wymieniana w źródłach. Obszarem jego działalności było pogranicze Niemiec i Niderlandów, gdzie pracował zarówno dla władców świeckich, jak i biskupów.

Julicher Bauschen. Ein unedierter Münztyp des Jahres 1441 aus der Münzstätte Schönforst (Claudia Klages), kolejny artykuł poświęcony analizie nieznanego wcześniej typu monety. Tym razem jest to grosz o lokalnej nazwie *Bauschen* z 1441 r. z mennicy w Schönforst.

Praca *Die Jucheigen. Erklärung eines spätmittelalterlichen Münznamens aus Groningen* (Jan C. van der Wis), jest próbą wyjaśnienia tajemniczego określenia *Jucheigen*, które pojawia się w najstarszej taryfie monetarnej w Groningen. Autor zajmuje się etymologią tej nazwy, która okazuje się pochodzić z ludowego określenia monety groszowej z Goslaru, zwanej *Matthiasgroschen*.

Tematem kolejnych materiałów jest pieniądz nowożytny. Artykuł *Hamburgen Klippen – Medaillen oder Münzen?* Ralfa Wiechmanna poświęcony jest klipom talarowym w Europie. Autor zastanawia się nad funkcją tych numizmatów oraz prezentuje kilka egzemplarzy pochodzących z Hamburga. Jeden z nich zwraca uwagę swoim wykonaniem: jest to klipa półtalarowa z datą 1608, wybita na obciętym talarze z Brunszwiku z lat 1600–1607, z dodaną za pomocą puncy datą 1609.

Die Gegenstempelung der waldeckischen Kupfermünzen im 17. Jahrhundert

(Niklot Klüßendorf) — kolejny artykuł poświęcony zjawisku kontramarkowania, tym razem jednak miedzianych monet nowożytnych. Autor opisuje to zjawisko w hrabstwie Waldeck po kryzysie *Kipper und Wipper*, gdzie problemy z produkcją monet doprowadziły do kontramarkowania starych, w celu przedłużenia ich ważności.

Die Gegenstempelung der 3-Schilling-Stücke der Stadt Warendorf 1630 (Stefan Wittenbrink) — podobny do poprzedniego artykułu o kontramarkowaniu miedzianych monet nowożytnych o nominale 3 szelągów z miast Warendorf i Münster.

Nachträge zu den Korpuswerken „Paderborn 1566–1803“ und „Corvey 1541–1794“ Arnolda Schwede to uzupełnienie i rozszerzenie poprzednich prac autora. Prezentuje monety, które w trakcie tworzenia publikacji *Das Münzwesen im Hochstift Paderborn 1566–1803* i *Das Münzwesen im Stift Corvey 1541–1794* (tej drugiej opracowanej wspólnie z Peterem Ilischem) nie były znane autorom.

Artykuł *Taler finds from Finland* Tuukka Talvio zawiera katalog znalezisk talarów w Finlandii. Autor porównuje wyniki z przygotowanym podobnym wykazem dla Szwecji. Łącznie prezentowanych jest 31 miejscowości, gdzie odkryto od jednego do kilkunastu monet talarowych z całej Europy.

Falsche Kassenanweisungen in Unna. Ermittlungen und Rechtsprechung zu einem westfälischen Präzedenzfall aus dem Jahr 1834 Jensa Heckla to jedyny artykuł poświęcony fałszerstwom i jednocześnie pieniądzom papierowym. Dotyczy okoliczności fałszowania pruskich papierowych środków płatniczych z pierwszej połowy XIX w.

Treści tomu dopełniają artykuły podejmujące kwestie związane z pozaekono-

micznymi funkcjami pieniądza lub trudne do sklasyfikowania, które czasami wykraczają poza numizmatykę. *Zur Heiligenverehrung des dänischen Königs Harald Blauzahn in Münster* (Jørgen Steen Jensen) — poświęcony jest duńskiemu królowi, Haraldowi Sinozębemu, który znacznie przyczynił się do chrystianizacji Danii. Z tego względu w niektórych miejscach otaczany jest kultem, choć nigdy nie został uznany przez Kościół ani za świętego, ani błogosławionego. Artykuł jest luźno powiązany z numizmatyką, autor wspomina jedynie o anonimowych półbrakteatach z wizerunkami krzyża, które bito na polecenie króla Haralda.

Salvation and small change: Medieval coins in Scandinavian churches. Svein H. Gullbekk podejmuje problem pozaekonomicznej funkcji monet na tle zjawiska umieszczania monet pod podłogą w kościołach – na przykładzie skandynawskim. Znajdiska monet w skandynawskich kościołach są bardzo częste – obecnie znanych jest ponad 50 000 monet odkrytych w tym kontekście podczas remontów świątyń. Autor zajmuje się interpretacją tego zjawiska wskazując, że monety zostały wybrane i złożone celowo i są najczęściej drobnych nominałów. Oprócz tego w tekście jest wiele ogólnych informacji na temat mennictwa średniowiecznego w Skandynawii.

Kings, coins and royal entries in late medieval England to kolejny artykuł o nieekonomicznych funkcjach pieniądza. Barrie J. Cock przybliża zwyczaj obdarowywania króla naczyniem wypełnionym monetami przez mieszkańców miast podczas oficjalnej wizyty.

Money or no money: what does society need? Tokens in medieval and pre-modern Tallinn — Ivar Leimus opisuje monety zastępcze, funkcjonujące w średniowiecz-

nym i nowożytnym Tallinie. Autor prezentuje dużą ilość zabytków, w tym również formy odlewnicze służące do ich wytwarzania.

»Teiken« und »Teiken« für viele Gelegenheiten. *Frühneuzeitliche städtische Marken und Zeichen aus Münster in Westfalen*. Tu Bernd Thier opisuje anonimowe, siedemnastowieczne monety zastępcze z Münster oraz ich znaczenie i interpretację.

Theriak-Kapseln und kein Ende (Ulrich Klein) — artykuł najbardziej oddalony od tematyki numizmatycznej. Poświęcony jest aptecznym kapsłom od butelek z teriakiem. Zatycki do tych naczyń były tłoczone jednostronnie w miękkim metalu, dlatego budzą skojarzenie z monetami. Istniały nawet ich naśladowstwa. W artykule opisywane są zabytki z aptek Alla Testa d'Oro z Wenecji i Triestu.

Hermann Maué w artykule — *Medallien für zwei feierliche Grundsteinlegungen des Nürnberger Rathauses 1616 und 1619* opowiada o medalach wybitych z okazji wmurowania kamieni węgielnych pod ratusz norymberski. Rada miejska Norymbergi miała zwyczaj upamiętniać każdą inwestycję budowlaną okolicznościowym medalem, który zakopywano wraz z kamieniem węgielnym pod budowę. Do tego samego celu wybito również okolicznościowe monety. W tym przypadku kamienie węgielne wymurowywano pod budowę ratusza dwukrotnie: w 1616 i 1619 r. Było to spowodowane zmianą głównego budowniczego obiektu. Kamień węgielny z 1616 r. odkryto podczas odbudowy ratusza po zniszczeniach wojennych w 1958 r. Medale i monety były ukryte w butelkach po winie i zamurowane w specjalnie przygotowanych otworach. Autor opisuje wszystkie zabytki znalezione podczas wykopalisk, przytacza również

okolicznościowe teksty źródłowe z archiwów miejskich.

Der arabische Münzfund von Stegen/ Stegna (1722) und gelehrte Milieu Preußens 1719–1725 (Lutz Ilisch) — jest to ważny artykuł o historii numizmatyki, opisujący odkrycie skarbu arabskich monet na Pomorzu Gdańskim w 1722 r., sylwetki ówczesnych badaczy oraz ich metody badań.

Jan-Erik Becker w pracy *Ein Brakteatfund aus der Nähe von Bunzlau/Niederschlesien (1817) verborgen nach 1280* prostuje błąd literatury (m.in. inwentarza S. Kubiak i B. Paszkiewicza), lokalizując znaleziony w 1817 r. skarb brakteatów w Biedrzychowicach koło Gryfowa Śląskiego. Odkrycia dokonano w rzeczywistości w dzisiejszej miejscowości Łaziska niedaleko Bolesławca. Mimo wielu lat, znalezisko nie doczekało się jeszcze szczegółowego opracowania, a jedynie krótkiej notatki z 1823 r. autorstwa Samuela Traugotta Neumanna. Chociaż brakteaty zostały rozproszone i zaginęły, to na podstawie notatki z 1823 r. oraz z pomocą najnowszej literatury autor stworzył tabelaryczne opracowanie brakteatów z Łazisk wraz z ilustracjami.

Na koniec w komunikacie *Münzfunde und Fundmünzen im Siegerlandmuseum* Gerd Dethlefs prezentuje zbiory numizmatyczne Siegerlandmuseum w Siegen. Wreszcie pod tytułem *Private Münzsammlungen, Münzfunde und das Schatzregal* Fritz Rudolf Künker, wydawca książki, zamieścił jej podsumowanie. Autor — właściciel renomowanego domu aukcyjnego

— podkreśla znaczenie numizmatyki, jej wkład w rozwój nauki i znaczenie prywatnych kolekcji. Postuluje również konieczne dla prawidłowego rozwoju nauki zmiany prawne.

Książka *Nummi docent!...* budzi skrajzenia z wydanym w 2002 r. w Polsce tomem *Moneta Mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*. Obie pozycje wydane zostały z bardzo podobnych okazji — jubileuszy ogromnie zasłużonych dla numizmatyki badaczy, w dodatku o bardzo zbliżonym kręgu zainteresowań. Część autorów brała udział przy tworzeniu obu publikacji. Mamy więc pozycję o podobnej tematyce, jakości i objętości. Różnorodność poruszanych tematów sprawi, że praktycznie każdy zainteresowany numizmatyką czytelnik znajdzie tu nowe informacje dla interesujących go problemów i zagadnień. Tego typu publikacje są również ważne dla samych autorów, którzy mają okazję nie tylko opublikować wyniki swoich badań, ale również wymienić doświadczenia z autorami z niemal całej Europy. Z kolei młodzi, początkujący numizmatycy otrzymują świetny materiał dydaktyczny, który pozwala zapoznać się z szerokim spektrum świata numizmatyki, zachęcając do wyjścia poza własną specjalizację. Uczy też, w jaki sposób publikować własne wyniki badań. Miejmy nadzieję że okazji do powstawania podobnych publikacji nie zabraknie. *Nummi docent!*

Krystian Książek